

Recenzii

Marianna Koromila, **The Greeks and the Black Sea**. From the Bronze Age to the early 20th Century. New and enlarged Edition, The Panorama Cultural Society, Athens 2002, 471 p. in 4°.

O carte în ediție de lux apărută pentru prima oară în limba greacă (1991) și tradusă în același an în limba engleză este tipărită în anul 2001 mai întâi în limba greacă și după un an (2002) în limba engleză. Ultimile două ediții prezintă un text lărgit și revizuit. La această a doua ediție mă voi referi în rândurile de față.

Cartea este dedicată grecilor și civilizației lor de pe un teritoriu vast, centrat pe bazinul Mării Negre începând din epoca bronzului (sec. XIII a.Chr.) și până la începutul secolului al XX-lea. Cartea nu este o istorie amănunțită a acestei greșități, ci dă doar câteva puncte de reper dintr-o perioadă de timp îndelungată. Prezentarea se face în conexiune cu istoria grecilor din sud, din bazinul mărilor Egee și Marmara, care au fost în strânsă legătură cu greșitatea Pontului Euxin.

Autoarea principală a volumului, Marianna Koromila, nu-mi este cunoscută ca istoric din literatura de specialitate și de aceea presupun că ea s-a ocupat de perioade care mie nu-mi sunt familiare. Pentru anumite regiuni și probleme autoarea a apelat la cunoscători ai zonelor periferice ale bazinului Mării Negre, cum este cea a Caucazului (Colchida), a Georgiei ori a unor părți din Asia Mică și Tracia. Așa întâlnim nume ca: Otar Lordkipanidze, care scrie despre *The Greeks*

in Colchis; Alexander Alexidze, despre *Martha-Maria: An outstanding personality in the cultural history of Georgia and Byzantium*; Anna Ballian, *Argyropolis-Gümüshane*; Louisa Polychronidou, *Antiquities and archaeology in the Thracian seaboard of the Propontis* și Petros N. Protonotarios, *The Mint of the Empire of Trebizond*.

Succesul primei ediții o încurajează pe autoare să publice și pe a doua. Ea este convinsă că istoria grecilor din bazinul Mării Negre merită orice efort, deoarece zona aceasta reprezintă „cea mai vitală și vibrantă parte a elenismului”. Înainte de dezmembrarea Uniunii Sovietice, o bună parte a acestei lumi era greu de cunoscut, acoperită de „un fum politic” ori „învăluită în ceață”, deoarece contactele între specialiști erau îngreutate, iar vestigiile greșite închise în muzee ori depozite, dacă nu chiar ignorate și lăsate în voia vremii (p. 10-11). Puținele publicații în limbile mari de circulație se concentrau pe antichități izolate de contextul lor, abordau subiecte foarte specializate, fragmentând astfel unitatea timpului și a spațiului, contribuind la limitarea sensului realității, a continuității populației greșite și a forței ei unificatoare (p. 11). Prima ediție engleză a avut meritul să dezvăluie aceste țări necunoscute (*terrae incognitae*) multor popoare, să devină un

fel de referință și catalizator pentru numeroase inițiative, care au urmat, iar pe grecii refugiați și urmașii lor să-și regăsească patria unde trăiseră în unire și totodată să devină conștienți de amploarea lumii lor pierdute. Aceasta ar trebui să-i ducă la conștientizarea rolului, pe care ei l-au avut în istoria Mării Negre și să reia legăturile cu acele popoare cu care au împărtășit experiențe comune.

Autoarea cărții nu-și ascunde tendința de a face din această lucrare un mobil cultural și liant național pentru toți grecii de azi; ei trebuie să aibă și conștiința responsabilității față de această moștenire atât de bogată.

Dacă telul acesta cultural-național, urmărit de Marianna Koromila este atins, ca urmare și a implicării în publicare a Fundației Stavroa S. Niarchos, nu toate afirmațiile ei privitoare la studiile anterioare sunt valabile. Au existat nu numai studii parțiale, ci și lucrări de mari proporții, scrise de autori englezi, ruși și chiar de români. Amintesc aici doar pe: E.A. Minns, *Skythians and Greeks*. A Survey of Ancient History and Archaeology of the Nord Coast of the Euxine from the Danube to the Caucasus, Cambridge, 1913; M. Rostovtzeff, *Iranians and Greeks in South Russia*, Oxford, 1922; George I. Brătianu, *La Mer Noire: Des origines à la conquête ottomane*. Societas Academica Dacoromana, München, 1969 (cu o prefață de marele bizantinolog Vitalien Laurent), tradusă în limba română de Michaela Spinei și publicată în două volume, cu studiu introductiv și note bibliografice de Victor Spinei, Editura Meridiane, București, 1988; D.M. Pippidi – D. Berciu, *Geți și Greci la Dunărea de Jos din cele mai vechi timpuri până la cucerirea romană*, București, 1965. Mi se pare deci că autoarea a subestimat (ori n-a cunoscut)

eforturile depuse înainte de ea pentru cunoașterea raporturilor dintre greci și autohtoni din jurul Mării Negre.

Cum era și firesc, primele capitole sunt dedicate timpurilor celor mai vechi, unde, din cauza puținelor dovezi arheologice ori a izvoarelor literare, mitologia se îmbină cu realul. Același lucru este prezent chiar în scurta introducere intitulată: *Lama săbiilor miceniene și persistența denumirilor sacre la localități*. E vorba de evenimente petrecute imediat după încheierea războiului troian (cca 1200 a.Chr.) și de soarta unor eroi principali. Marianna Koromila invocă legenda potrivit căreia sufletul lui Achile ar fi fost adus de mama sa zeita Thetis și depus în stâncile albe din Insula Leuke (Insula Serpilor). Foarte aproape de această insulă (cca 24 mile) spre vest se află brațul Chilia al Dunării și cetatea cu același nume, iar Marianna Koromila crede că ambele ar deriva de la forma *Akilia, Kilia*, legate desigur de eroul Achile. În cercetarea istorică românească se crede însă că numele derivă de la τὸ κελλίον, -ου = cameră, chilie monahală, ceea ce presupune existența aici a unei mănăstiri sau de la τὸ κέλλιον, -ου = pivniță, depozit de mărfuri, ori cetatea bizantină Kilia este cunoscută pentru comerțul intens de mărfuri pe care-l făcea nu numai în Marea Neagră, ci și mai departe în Bizanț și Italia.

Pătrunderea grecilor în Marea Neagră n-a fost ușoară, de aceea și denumirea care i s-a dat de *Axenos Pontos* (Mare Neprimitoare). Descoperirile arheologice din epoca miceniană (sec. XIII a.Chr.) sunt puține și ele vin în sprijinul punctului de vedere că prima corabie care a trecut prin Bosfor a fost o *Argo* cu 50 de vâsle, condusă de Iason, șeful argonauților, în drum spre Colchida, țară foarte bogată în rezerve minerale aflată în partea de nord a Muntelui Ararat.

Dificultățile pătrunderii în Marea Neagră țin nu numai de pericolele navigației (curenți nefavorabili, stânci submarine etc.), ci și de faptul că Troia, așezată pe țărmul Asiei Mici în strâmtoarea Hellespontului (Dardanele) exercita o adevărată blocadă. Se sugerează, astfel că războiul troian a avut ca țel principal spargerea acestei blocate, nu atât dobândirea frumoasei Elena. De aceea unii eroi ai războiului troian au fost zeificați: Achile, Patrocle, Antiochos, Marele Ajax din Salamina, ca și micul Ajax din Locrida.

Eliberarea din blocada Troiei a permis mai întâi grecilor din sud, din Attica și din bazinul egeean, pătrunderea și întemeierea de cetăți pe țărmurile Mării de Marmara, vecină cu Marea Neagră, dar despărțită prin strâmtoarea Bosforului. Aici au luat ființă numeroase orașe întemeiate de milesieni, magarieni, eolieni, samieni și athenieni, iar între acestea *Byzantion* și *Chalcedon*, ambele megariene și așezate chiar la gura de sud a Bosforului; ele aveau să preia controlul asupra vaselor care vroiau să pătrundă în Marea Neagră.

Colonizarea greacă în Marea Neagră s-a făcut în secolele VII-VI a.Chr. și ea nu poate fi bine percepută fără a o pune în legătură cu spațiul egeean și al Mării de Marmara. De altfel, Marea de Marmara mai este numită și *Propontida* (adică ceea ce este înainte de Pont). Către sfârșitul secolului al VI-lea, Marea Neagră devine un „lac” grecesc sau mai degrabă unul „ionian”, fiindcă cele mai multe colonii au fost întemeiate de grecii din Milet ori de coloniile acestora din Propontida. În ceea ce privește așezările de pe țărmul de vest al Mării Negre (aparținând României și Bulgariei) toate sunt colonii ioniene, cu excepția cetăților Callatis (Mangalia) și Mesembria (Nesebr), de origine doriană (megariană). Cea mai veche dintre toate este Histria (Istros) ale cărei începuturi se plasează pe la mij-

locul secolului al VII-lea, iar numele îi este de la fluviul Istros (Dunărea), lângă care se află.

Autoarea volumului nu face decât considerații foarte generale asupra orașelor din Marea Neagră, încercând să le găsească substratul lor mitologic. Astfel, coasta de vest a Mării Negre s-ar fi aflat sub protecția copiilor gemeni ai lui Zeus: Apollo și Artemis. Orașul Apollonia din Bulgaria și-ar datora numele zeului său protector Apollo, care a salvat multe vieți de la moarte, navigând printre stâncile periculoase din mare. Când creștinismul s-a instaurat aici, numele cetății a fost schimbat în *Sozopol* (oraș salvator). Și *Odessos* (Odysos), Varna de astăzi, și-ar datora numele eroului troian binecunoscut sau altor conducători cu acest nume.

Pe coasta de sud a Crimeii, zeița Artemis era adorată, iar în marele ei sanctuar și-ar fi găsit refugiu, după mitologie, Ifigenia, fiica lui Agamemnon și a Clytemnestrei. Unele descoperiri arheologice, în special vase ceramice cu reprezentări pictate, ar veni în sprijinul acestor presupuneri.

Fără să facă o prezentare sistematică a descoperirilor autoarea semnalează doar obiecte ieșite din comun. De pildă, ea se referă la unele amfore din piatră scoase din mare de arheologii submarini, de o greutate care merge de la 82 până la 362 kg, ceea ce ar indica pericolele întâmpinate de navigatori în Marea Neospitalieră (*Axenos Pontos*).

Ca o descoperire importantă de pe teritoriul României se menționează o sabie miceniană (sec. XIV), descoperită la vest de Constanța (36 km), se pare la Medgidia într-un mormânt, dar referința mi se pare greșită, întrucât sabia aceasta este mult mai târzie. Nu există în Dobrogea așezări miceniene, dar obiecte izolate aparținând acestei culturi sunt cunoscute. După autoarea volumului cele mai vechi urme de pe Insula Leuke (*Serpilor*)

datează din secolul al VII-lea a.Chr., dar templul de acolo a fost distrus în secolul al XIX-lea pentru a se construi un far.

Prezentarea cetăților de pe țărmul de sud al Mării Negre, azi pe teritoriul turcesc, urmează aceeași schemă ca și pentru cele de care am vorbit mai sus. Mitologia joacă și aici un rol în explicarea numelor. De pildă, *Herakleia Pontică*, o colonie doriană a cetății Megara (559/8 a.Chr.) și care la rândul ei ajunsesse atât de prosperă încât a întemeiat la noi cetatea Callatis, și-ar trage numele de la Herakles; acesta ar fi omorât cerberul, care trăia acolo într-una din numeroasele peșteri și teroriza populația locală. Localnicii n-ar fi uitat această faptă mărească și au numit cetatea după numele zeului.

Cele mai multe cetăți de pe țărmul de sud al Mării Negre au fost întemeiate în cursul secolelor VII-VI. Elenismul vechi și apoi cel bizantin și post-bizantin din Propontida și Marea Neagră își au rădăcina în această perioadă. Orașe, sate, debarcadere și pontoane peste râuri, dăinuind în epoca romană și creștină timpurie au fost construite ori reconstruite de multe ori de atunci, cum arată ruinele acelor colonii și emporia fondate în secolele VII-VI a.Chr. Pe locul vechilor sanctuare păgâne au fost întemeiate în perioada creștină mănăstiri, iar toponimia atestă acest lucru. Numele unor mănăstiri ca *Bomon* sau *Eleobomon* (pronunțat *Vomon* și *Elaiovomon*) are la bază cuvântul grecesc *bomos* (= *vomos*), care înseamnă: *sanctuar, templu*. Persistența vestigiilor grecești – păgâne ori bizantine – în mediul de stăpânire turcesc este demonstrată prin ruine de biserici bizantine.

După ce subliniază îndelung importanța dobândirii de către greci a Mării de Marmara (Propontida și întemeierea aici a celui mai important oraș – Byzantion –, devenit în secolul al IV-lea Constantinopol (orașul lui Constantin), autoarea trece la Pontul Euxin propriu-zis, nu în-

ainte de a releva câteva semnificații ale numelui strâmătorii Bosforului. Îmi rețin atenția cu deosebire: *Boos-poros*, ar însemna etimologic *vadul vitelor*, care cândva puteau trece strâmtoarea înnot de pe un continent pe celălalt; iar cealaltă aparține lui Euripide (sec. V a.Chr), care pornește de la funcția de legătură a strâmătorii dintre Marea Mediterană și Marea Neagră și o desemnează ca: *cheie a Pontului*.

În amplul capitol al IV-lea, se expune procesul de elenizare a teritoriului vestic al Mării Negre, începând de la Dunăre, „ultima frontieră”, spre sud până la Bosfor, cu precădere în mediul tracic, începând din secolul VII a.Chr. până la începutul secolului al VII-lea p.Chr. Reperul cronologic la care se oprește autoarea reprezintă (începutul perioadei întunecate (The dark ages) de cca trei secole, provocată de invaziile avaro-slavo-bulgare, în sud-estul european.

O a doua zonă tratată în același capitol este cea a coastei de nord a Mării Negre, începând cu Delta Dunării, prin stepele scitice, Crimeea, Bosforul Cimerian, Marea de Azov, până în Caucazia. Tot aici este inclusă și zona asiatică a Mării Negre, pe care autoarea o numește: *Zidul muntos al Euxinului de sud: Pontul*. Limita cronologică de jos a acestei prezentări nu mai este secolul al VII-lea ca în sud-estul european, deși pericolul arab ar fi putut reprezenta foarte bine un astfel de reper cronologic, ci începutul secolului al XX-lea.

Capitolul al V-lea tratează perioada dintre căderea Constantinopolului sub turci (1453) și Pacea de la Adrianopol (1829). După relatarea pe scurt a evenimentelor militare legate de apărarea și căderea Constantinopolului în mâinile turcilor lui Mahomed al II-lea, autoarea vorbește despre soarta capitalei bizantine și a Patriarhatului ecumenic în perioada otomană. Constantinopolul devine capitală a Imperiului

Otoman, iar Patriarhatul ecumenic rămâne singurul protector al creștinilor ortodocși căzuți în robia turcească. Umilințele la care este supus patriarhul, mutarea sediului lui dintr-o biserică în alta, pentru a face din ele după aceea moschei, este doar un aspect al acestor suferințe.

Referințele la situațiile românești sunt și aici numeroase: de la ecoul căderii capitalei imperiului, reflectată în picturile exterioare de la mănăstirile din Moldova și Epitaful lui Ștefan cel Mare dăruit Mănăstirii Putna, la casa în care a trăit Dimitrie Cantemir la Istanbul. Un subcapitol aparte este intitulat *Valahia și Moldova, un adevărat Byzance après Byzance*. Referirile în text ori în imagini la mănăstirile Moldovița și Sucevița, la domniitorii acestor provincii sunt numeroase.

Un alt subcapitol intitulat: *De la câmpia moldoveană la Alpii Pontici*, reprezintă un salt de la realitățile românești la cele din regiunea Trapezuntului, dar cu indicarea binefacerilor domnitorilor moldoveni celebrei mănăstiri Sumela în secolul al XVIII-lea. Aici se insistă asupra expulzărilor făcute de turci, care au golit de greci și creștini largi regiuni din Pont și, în general, din Asia Mică, din Cipru și din alte părți. Cei mai mulți dintre refugiați și-au găsit adăpost în Țările Române (The greatest influx of emigrants was to the Principalities, p. 352). Printre acești refugiați se aflau mulți tineri, care au fost încurajați și sprijiniți să studieze în școlile din Principate, să trăiască în mănăstirile ctitorite de domnitori și să devină figuri intelectuale de seamă. În acest mediu au fost educați în tradiția ortodoxă, studiind totodată legile neo-bizantine, astfel că atunci când se mai reîntorceau acasă în Imperiul Otoman erau pregătiți să devină conducători ai națiunii grecești, aflată în robie, fie ca mitropoliți, stareți de mănăstiri ori educatori ai comunităților grecești. Lucrul acesta era chiar

posibil, fiindcă grecii controlau o mare parte a economiei otomane. Grecii din toate părțile Imperiului Otoman – Siria, Palestina, Egipt, Asia Mică – veneau la Iași și București, în marile mănăstiri, care dispuneau de mari biblioteci, tipografii ori scriptoria, așa cum a fost, de pildă, Mănăstirea Bistrița din Moldova. Unii dintre acești greci învățați erau pedagogi pentru copiii boierilor, a marilor proprietari ori comercianți. Alții deveneau bibliotecari în mănăstiri ori în case particulare, copişti, traducători, clerici, contabili, tipografi, editori, consilieri ori secretari ai domnitorilor fanarioți. Procentul grecilor la curtea domnitorilor fanarioți varia de la un domnitor la altul. De pildă, în Țara Românească în timpul lui Nicolae Mavrocordat (1716, 1719-1730) el atingea 34,3%, iar sub Mihail Ghika (1752-1753) era numai de 16,6%. În Moldova, în vremea lui Mihail Șutu (1819-1821) atingea din nou 30%, iar puțin mai înainte, sub Scarlat Kallimachi (1812-1819) el fusese doar de 5,5%. Procentul a fost mic și în secolul al XVII-lea, căci Radu Mihnea avea în 1612 în Țara Românească în cadrul consilierilor săi doar 5 greci din totalul de 9. Unii învățați greci au codificat și tradus în neo-greacă legile bizantine, cum a făcut de pildă Georgios din Trapezunt (Trapezuntios) care a redat prin 1730 în neo-greacă vechile legi, iar acestea au stat la baza legislației fanariote din Țara Românească. Toată această lucrare s-a făcut „din porunca preacinstitului, preainaltului și preaînțeleptului domnitor Nicolae Mavrocordat”. Ceva mai târziu, Constantin Vodă Mavrocordat a făcut o reformă a agriculturii punând la bază modelul bizantin. Alți greci conduceau metocurile Muntelui Athos în Principatele Române sau chiar la Moscova, în inima Imperiului Țarist.

Două capitole spre finalul cărții sunt dedicate în mare parte grecilor din spațiul Imperiului Otoman, dar care au găsit la

un moment dat azil și sprijin în Țările Române. Unul din aceste capitole este intitulat: *De la Trikkala din Munții Corintului spre Principatele Dunărene* și tratează despre două personalități marcante ale secolelor XVII-XVIII în Țările Române și în Răsăritul ortodox. Este vorba de doi patriarhi ai Ierusalimului: Dositei Notara și Chrisant Notara, unchiul și nepotul. Dositei era descendent al unei familii nobile din Constantinopol, care s-a refugiat după 1453 la o mănăstire din nordul Peloponesului. A studiat latina, italiana, turca și araba la Constantinopol și a călătorit mult însoțindu-l pe Patriarhul Paisie al Ierusalimului. Înainte de 1669, când îi urmează lui Paisie la scaunul patriarhal al Ierusalimului, a fost în Moldova ca administrator al marilor proprietăți pe care Ierusalimul le deținea aici. Și ca Patriarh de Ierusalim (1669-1707) a petrecut multă vreme în Țara Românească și Moldova, întărind Ortodoxia împotriva catolicismului și a altor confesiuni protestante, tocmai într-un moment când acestea erau în ofensivă. În Moldova a organizat împreună cu domnitorul Gheorghe Duca învățământul și a întemeiat Tipografia de la Mănăstirea Cetățuia, care a fost pentru o perioadă de timp cea mai însemnată din lumea ortodoxă (For a considerable length of time, the publishing house at Iași was the most eminent in all orthodox world). Dositei a elaborat și o istorie amplă *Dodekabiblos*, cunoscută și ca *Viețile Patriarhilor de Ierusalim*, publicată după moartea sa de către Hrisant Notara și anume la București în 1715.

Patriarhul Hrisant Notara (1707-1731) a fost un om foarte învățat cu studii la universitățile din Constantinopol, Padova și Paris (Sorbona). După modelul unchiului său a petrecut și el multă vreme în Țările Române, iar în timpul șederii sale în Moldova a întemeiat *Academia domnească de la Iași*, din însărcinarea dom-

nitorului Antioh Cantemir. Autor de lucrări teologice, matematice și geografice, el a jucat un rol cultural major și chiar politic în lumea ortodoxă, fiind tutore al principelui Nicolae Mavrocordat și bucurându-se de trecere la țarul Petru cel Mare.

Și asupra unui alt mare învățat se oprește autoarea volumului, de data aceasta din Trapezunt. În capitolul intitulat: *De la Alpii Pontici la Principatele Dunărene* este evocată figura învățatului *Sebastos Kymenites*, apoi a Frontisterion-ului (universitatea din Trapezunt – 1683-1922) și *Academia (domnească) din București*. Sebastos Kymenites, considerat cel mai important educator din Pont și Valahia către sfârșitul secolului al XVII-lea s-a născut în satul Kymina, a beneficiat și el de o instrucție aleasă în școlile importante ale timpului (Trapezunt și Istanbul). Persecuțiile dezlănțuite de turci după 1665 în Trapezunt, când au prefăcut Catedrala „Sf. Ap. Filip” în moschee, au determinat exodul multor învățați spre Rusia, Valahia și Transilvania. În 1689, Constantin Brâncoveanu îl invită pe Sebastos Kymenites să conducă Frontisterionul din București devenind și primul profesor al lui. Alături de el au mai predat Panagiotis din Sinope (1700-1719), Ioan Komnenul, doctor și geograf, medicul personal al domnitorului. După moartea lui Kymenites i-a succedat ca rector al Academiei Markos Porphyropoulos medic și filosof din Cipru. Erau atunci între cca 180-200 de studenți. Marianna Koromila invocă în sprijinul faptelor greșităților pe pământul românesc și întemeierea Mănăstirii Sinaia de către Mihail Cantacuzino, care ar fi reprezentat un popas căutat de călătorii și comercianții greci la granița dintre Valahia și Transilvania în drumul lor spre Brașov și Sibiu.

Accentul pus pe greșitățile din România reiese nu numai din referirile frecvente din cadrul diferitelor capitole ale cărții, ci și din *Excurs-ul* de la sfârșitul

volumului intitulat: *O cochilie goală a elenismului din Marea Neagră. Brăila Dunăreană (Un aprilie friguros din 1987)*. Autoarea relatează o călătorie făcută la Brăila, un loc unde comunitatea greacă fusese puternică, dar acum îi pare aproape inexistentă datorită evenimentelor istorice care au provocat în cursul timpului emigrația fie la București, fie în Grecia și a dus la părăsirea unor clădiri și biserici monumentale. Primul mare exod a avut loc după Primul Război Mondial, cel de-al doilea după 1950, cauzat de regimul comunist.

Ultimul capitol al cărții (al VI-lea) este dedicat unor aspecte din viața grecilor în perioada de la 1829 până la Primul Război Mondial. Autoarea a încercat ca și în capitolele anterioare să urmărească soarta comunităților grecești în toate zonele limitrofe Mării Negre, în limitele cronologice pe care și le-a propus, dar uneori nerespectate. În capitolul acesta final relatează sporadic ce s-a întâmplat cu grecii din aceste regiuni până la începutul secolului XX. O caracteristică a întregii cărți este că-i arată pe greci ca purtători de cultură și civilizație ori pe unde au trăit și să exemplifice acest lucru cu o ilustrație adecvată. Peste tot grecii din diaspora apar ca deținători de virtuți, binefăcători, deschizători de drumuri în orice domeniu, care au condus spre civilizație. Și în Țările Române ei au venit doar să ajute, să ridice nivelul cultural, într-un cuvânt *zi să ofere*. Nici un cuvânt nu se găsește în carte despre câștigurile materiale rezultate din schimburile de mărfuri cu populația autohtonă și care n-au fost totdeauna echitabile, despre exploatarea pădurilor românești, care le-au adus venituri fabuloase și le-a permis să-și constituie palatele din Brăila și Constanța revendicate astăzi, despre bogățiile obținute din administrarea averilor mănăstirești și, în final, despre rolul nefast al consilierilor pe lângă unii domnitori fanarioți.

Nu negăm firește rolul important pe care l-au avut grecii în antichitate în bazinul Mării Negre, ei sunt și cei care au întemeiat la noi primele orașe, dar după căderea Imperiului Bizantin sub turci mulți greci s-au făcut unelte ale stăpânirii otomane și acest lucru s-a reflectat negativ asupra teritoriilor românești, mai ales în perioada fanariotă. Exodul spre România a avut și o parte pozitivă, fiindcă a întărit intelectualitatea locală și viața religioasă ortodoxă, dar rapacitatea unor ierarhi, stareți de mănăstiri și consilieri la curțile domnești i-a făcut nepopulari, mai ales în Moldova unde numărul lor pare să fi fost cel mai mare. Din imigranți și oaspeți s-au făcut stăpâni și exploatare. Să ne amintim de versurile lui Eminescu: *Cine ne-a adus pe greci / N-ar mai putezi în veci*. De aceea secularizarea averilor mănăstirești de către Al. I. Cuza a trezit și aprobare în rândul românilor, cu toate că pe termen lung Biserica a fost privată de o mare parte a bazei ei materiale, iar mai târziu comuniștii au transformat-o în cerșetoare. La prima vedere, modul triumfalist în care este redactată cartea ar putea sluji întăririi idealului național pe care și l-a propus cartea, dar închizându-i paginile ai sentimentul că ai mâncat o prăjitură prea dulce.

Un alt aspect care mi se pare că trebuie subliniat este faptul că nu toate numele de sorginte domnească, de pildă Cantacuzinii, desemnează greci puri, mulți dintre ei după decenii sau secole de viață pe teritorii românești s-au asimilat și au simțit mai mult românește decât grecește. Așa cred că e cazul domnitorului Ioan Șerban Cantacuzino, ctitorul Mănăstirii Cotroceni, pe care autoarea volumului îl încadrează în etnia grecească, atunci când reproduce frumosul act ctitoricesc al Cotrocenilor (p. 354) păstrat acum la Protaton din Athos.

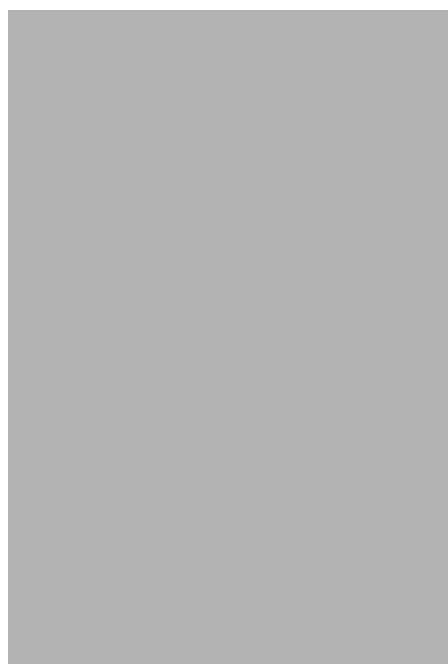
Prof. Emilian POPESCU

„Studia Historica et Theologica. Omagiu Profesorului Emilian Popescu”, Editura TRINITAS, Iași, 2003, 839 p.

La aniversarea a 75 de ani de viață ai Profesorului, Editura TRINITAS a publicat, sub coordonarea lui Constantin C. Petolescu, a lui Tudor Teoteoi și a Părintelui Adrian Gabor, un volum omagial, conținând mesaje de felicitare trimise Domnului Profesor Universitar Dr. Emilian Popescu, date despre biografia și activitatea sa științifică și de catedră, dar și studii pe cele mai diverse teme din domeniul istoriei, ale celor care îi datorează Profesorului Emilian Popescu formarea lor, dar și ale unora dintre mulții prieteni pe care domnia sa îi are în România și în străinătate.

Volumul este impresionant ca dimensiuni, dar și ca diversitate a autorilor și a temelor abordate. El este deschis de „Cuvântul de prețuire”, semnat de către Prea Fericitul Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, care îl vede pe Emilian Popescu descinzând, ca fiu de țărani din Vâlcea, din „singura și adevărata aristocrație a neamului românesc”. Cu multă căldură, dar și cu obiectivitate, Prea Fericitul Sa surprinde în câteva cuvinte meritele de excepție ale Profesorului în argumentarea și dovedirea apostolicității creștinismului românesc, dar și în ceea ce privește punerea în lumină, în fața lumii întregi, a valorilor românești creștine. Emilian Popescu este apreciat de către P.F. Teoctist drept „creator al unei adevărate școli de teologie-istorică”. Patriarhul României adaugă însă și o frază care explică toate aceste realizări de o viață: Emilian Popescu a trăit toți cei 75 de ani „în duhul slujirii bisericești”, și a avut mereu, motivantă, „conștiința unei preoții universale, a colaborării

științei cu teologia, a comuniunii rațiunii cu rugăciunea, a slujirii jertfelnice a omului și, prin aceasta, a lui Dumnezeu”.

Al doilea mesaj publicat în volumul omagial aparține Înalț Prea Sfințitului Daniel, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, având titlul-sinteză: „O conștiință eclezială a laicului ortodox”. Înalț Prea Sfinția Sa vorbește despre Profesor ca despre un model al laicului implicat în viața Bisericii, care pune în slujba Adevărului toată priceperea sa, toată credibilitatea sa ca personalitate culturală, dar și viața sa personală: „Domnul Emilian Popescu reprezintă laicatul ortodox român erudit și evlavios, ferm în credință și deschis spre universalitate, pentru care știința

universitară și spiritualitatea eclesială se împletesc într-o cunună de lumină a lucrării misionare a Ortodoxiei în societate”. Aflăm din cuvintele I.P.S. Daniel că Domnul Emilian Popescu a refuzat, în mod repetat, „din smerenie și teamă sfântă față de sublimitatea și responsabilitatea Tainei Preoției” hirotonia în preot, dar tocmai de aceea are „o conștiință sacerdotală baptismală, aceea a preoției împărătești, universale (...) pe care o întâlnim la marii ctitori de biserici, de cultură și de instituții filantropice”.

Înalt Prea Sfințitul Bartolomeu, Arhiepiscopul Vadului, Feleacului și Clujului se adaugă celor care-l felicită pe ilustrul cercetător. Volumul continuă prin câteva amintiri ale academicianului Virgil Cândea, care vorbește despre „Atracția pentru studii teologice a tinerilor din perioada interbelică”. Rememorând conjunctura în care l-a întâlnit pe Emilian Popescu, Virgil Cândea arată că pentru licențiatii Facultății de Filosofie, dezamăgiți de ideologizarea socialistă a Universității și mai ales a Facultății de Filosofie, Teologia reprezenta un teritoriu al adevărurilor întregi. Deși se expuneau, poate chiar periclitându-și cariera, acești tineri se înscriau la Facultatea de Teologie nu neapărat pentru a deveni preoți, fapt dovedit ulterior, ci dintr-o căutare sinceră a izvoarelor credinței.

Prima secțiune a volumului, „Mesaje”, se încheie prin cuvintele Preotului Nicolae Burlan, parohul parohiei Sfânta Vineri și Sf. Ierarh Antim Ivireanul din București. În cadrul acestei parohii locuiește Profesorul Emilian Popescu, iar preotul paroh aduce mărturia implicării domniei sale la obținerea terenului de construcție pentru noua biserică. Preotul Burlan adaugă și lucruri mai puțin cunoscute din viața domnului profesor, care vorbesc de la sine despre cel pe care Pr. N. Burlan îl numește distinsul sărbătorit.

A doua secțiune a volumului omagial, „Viața și activitatea”, începe prin studiul profesorilor Constantin C. Petolescu și Tudor Teoteoi despre parcursul științific al Profesorului Emilian Popescu. Se punctează, desigur, mai ales studiile în țară și străinătate, activitatea ca epigrafist, istoric, arheolog, cadru universitar. Semnatarii subliniază câteva dintre cele mai importante forme de recunoaștere internațională (printre care calitatea de membru al Centrului de Studii Bizantine „Dumbarton Oaks” din Washington D.C., centru dependent de Universitatea Harvard), dar punctează și activitatea eclesială neștiințifică a Profesorului. Inedite sunt facsimilele inserate în volum, reprezentând diplomele cele mai importante din viața domnului Emilian Popescu, între care aceea acordată de „Fundatia Alexander von Humboldt” din Berlin care atestă studiile efectuate la Bonn, München și Köln, diplomă semnată de fizicianul Werner Heisenberg, laureat al premiului Nobel.

Părintele Adrian Gabor prezintă în continuare „Activitatea științifică, didactică și universitară a Profesorului Emilian Popescu”. Prima parte a studiului cuprinde bibliografia completă a Profesorului, riguros catalogată în subcapitole: cărți, studii de istorie, epigrafie, arheologie în limba română și în limbi străine, rapoarte de săpături arheologice, recenzii, note, cronici și diverse prezentări, note bibliografice trimise redacției „Byzantinische Zeitschrift” în calitate de corespondent pentru România al acestei publicații.

Cuprinsul propriu-zis al volumului omagial *Studia Historica et Theologica* este împărțit în patru capitole: „Istorie și arheologie”, „Istorie ecleziastică” (cu două subcapitole: Perioada bizantină și Perioada postbizantină), „Teologie”, „Civilitate și Spiritualitate”.

Prima parte a volumului, „Istorie și arheologie”, începe cu studiul academicianului Alexandru Vulpe despre o

problemă despre care există foarte puține surse, dar foarte multe studii: denumirea „Gebeleizis” sau „Beleizis” care apare în opera lui Herodot ca nume alternativ folosit de către geți pentru zeitatea *Salmoxis* (*Zalmoxis*). Problema discutată este care dintre cele două versiuni ale acestui nume alternativ este cel corect. Studiul următor aparține lui Petre Alexandrescu, fiind redactat în limba franceză: „Un nouvel examen du décret histrien pour Aristagoras, fils d'Apatourios”. Constantin C. Petolescu și Antoniu-Teodor Popescu au avut acces la o descoperire arheologică recentă: o diplomă militară privitoare la provincia Moesia Inferior. Diploma datează din anii 91-92 d.Hr., iar textul complet și considerații privind importanța descoperirii pot fi citite în studiul semnat de cei doi istorici. Următorul studiu conține detalii despre o monedă de aur (*aureus*), păstrată în colecția preotului Gheorghe I. Petre din Govora, care este, împreună cu Carmen Maria Petolescu, și semnatarul articolului. Moneda descrisă prezintă un personaj important, Matidia, fiica Ulpiei Marciana (sora împăratului Traian). Matidia a fost soacra împăratului Hadrian, care, în semn de respect, a ridicat-o după moartea ei la rangul de *Diva*, trecând-o deci în rândul zeilor. Moneda discutată este emisă în scopul de consacrare a *Divei Matidia*, iar autorii vorbesc despre moneda în sine și despre obiceiul consacrării ca *divi* sau *divae* la romani.

Volumul omagial *Studia Historica et Theologica* se continuă prin detaliile pe care Constantin C. Petolescu ni le semnalează, în limba italiană, cu privire la „Opera dell'imperatore Traiano nel Basso Danubio”, iar după aceasta Mihai Florian Popescu scrie despre „La topographie sacrale des camps de Dacie”. În articolul următor, Dumitru Protase vorbește despre rezultatele săpăturilor efectuate, în anii

1975-1979 la castrul roman de la Hoghiz. Provocator încă din titlu este studiul lui Mihai-Ovidiu Cătoi: „Tertullian și Origen, izvoare ale creștinismului românesc?”. Autorul preia o discuție foarte veche asupra a două texte din literatura creștină antică: Tertullian, cu pasajul în care spune că în timpul său „sarmații și dacii și germanii și sciiții” primiseră credința în Hristos, și Origen care arată că, dimpotrivă, mulți dintre britani și germani, daci, sarmați și sciiți n-au auzit cuvântul Evangheliei. Mai întâi, M.-Ov. Cătoi face un istoric documentat al disputei asupra acestor două surse referitoare la creștinarea daco-romanilor. Folosindu-se de așezarea în contextul original al acestor pasaje, dar și de analiza intenției autorilor dedusă din aspecte de construcție a frazelor și din aspecte lingvistice complexe, istoricul ajunge la o concluzie care nu contrazice nici una dintre concluziile anterioare, în același timp fără a le confirma total: „învățătura creștină este prezentă în nordul Dunării la un nivel comparabil cu acela din celelalte provincii romane din zonă”.

Mihail Zahariade și Octavian Bounegru semnează în continuare un studiu în limba engleză despre *bazilica Episcopalis* și cripta martirilor de la Halmyris, iar următorul studiu este semnat de Alexandru Suceveanu și anunță din titlu că aduce precizări „În legătură cu organizarea administrativă a Histriei în perioada Dominatului”. V.H. Baumann se află pe urmele unui veteran al flotei moesice, care a adus cu sine în zona Tilița, jud. Tulcea, o diplomă militară descoperită în anul 2000. Cu prilejul acelorasi săpături s-au mai descoperit și vestigii paleocreștine din secolele III-IV. Următorul studiu aparține cunoscutului istoric ieșean Dan Gh. Teodor, care face „Precizări privind realitățile etno-culturale din secolele IV-X d.Hr. în spațiul extracarpatic (cu privire

specială asupra zonelor carpato-nistrene”. În fine, ultimele două studii din această secțiune a volumului omagial sunt: „Cruci relicvar descoperite la Isaccea, jud. Tulcea”, semnat de Gheorghe Mănușu-Adamesteanu, și „Aux origines économiques du Moyen Âge au Bas-Danube: Notes sur l'évolution des échanges monétaires dans la zone rurale de Dobroudja et au nord-est de la Bulgarie aux VIe-Xe siècles”, care aparține lui Ernest Oberlander-Târnoveanu.

Cea de-a doua parte a volumului, „Istorie Ecclesiastică”, este și cea mai consistentă: 19 studii, grupate în două secțiuni – Perioada bizantină și Perioada postbizantină. Prima secțiune începe cu studiul Părintelui Ionuț Hulubeanu, care vorbește despre Dionysius Exiguus și despre informațiile pe care acest teolog din Scythia Minor ni le oferă despre monahismul dobrogean. Informațiile respective sunt căutate de către autorul cercetării în două prefete pe care Dionysius le scrie la traducerea în latină a câtorva dintre scrierile Sfântului Chiril al Alexandriei. De asemenea, sunt aduse și importante amănunte despre implicarea călugărilor sciți în anumite dispute teologice din imperiu. În continuarea volumului, putem citi studiul preotului Marin Cojoc despre „Papa Grigorie cel Mare și Illyricul oriental”, și putem consulta rezultatele cercetării lui Emanoil Băbuș referitor la „Creștinism și islamism în epoca umayyad și abasidă”. Părintele Nicolae Chifăr vorbește pe larg despre „Teologia iconoclastă a împăratului Constantin al V-lea și Sinodul de la Hieria (754)”, aducând pe lângă amănuntele istoriei și foarte atente considerații teologice, urmărind efectele unor termeni și a unor formule dogmatice în contextul respectiv. Pr. Ion Bica vorbește despre reprezentările iconografice de pe sigiliile bizantine din secolele X-XIII descoperite

rite în Dobrogea; Mircea Marian Andreica arată că „Sfânta Coroană a lui Ștefan”, primul rege al Ungariei, nu a putut să fie purtată de către Ștefan cel Sfânt din motive de bun simț istoric; Părintele Ioan Vasile Leb semnează un studiu în limba italiană despre relațiile eclesiastice Orient-Occident în urma mării schisme; Petre Diaconu îl descoperea în diferite izvoare pe Leon, un mitropolit de *Paristrion* mai puțin cunoscut. Studiile despre perioada bizantină se încheie cu detaliile despre învățământul din perioada Paleologilor, prezentate de Preotul Cristian Gagu, și cu studiul în care Părintele Varlaam Meticariu dovedește că istoria bizantină se reflectă în operele de artă bisericească pe care creștinii le-au creat mereu dându-le semnificația unui act de credință.

În secțiunea următoare a volumului, subcapitolul „Perioada postbizantină”, găsim date despre contribuția Craioveștilor la multe mănăstiri din Muntele Athos (autor Pr. Ion Rizea), despre un român stareț la Mănăstirea Sfânta Ecaterina de pe Muntele Sinai (autor Adrian Marinescu), despre credințe și etnii în Transilvania (autor Ioan-Aurel Pop). Ultimele două studii sunt semnate de Tudor Teoteoi, care parafrazează o spunere celebră vorbind despre Mitropolia din Târgoviște ca despre „mama tuturor bisericilor” din Țara Românească, iar Vasile V. Muntean arată cât de importante au fost legăturile pe care Epirul le-a menținut cu tinuturile românești din secolul XVI până în secolul XIX.

Cel de-al treilea capitol al volumului *Studia Historica et Theologica* grupează opt studii de teologie, mai puțin specializate decât articolele din capitolele anterioare. Subiectele alese de autori sunt dintre cele mai diverse: P.S. Irineu Bistrițeanul vorbește despre monahism ca „școală a jertfei și a sfințeniei”, dar următorul studiu aparține lui Ioan

Moldoveanu care abordează problema mult mai practică a circulației operelor Sfântului Grigorie de Nazianz în limba română. De mare interes sunt și problemele abordate de ceilalți autori: Adrian Carabă creionează profilul filosofului „neopăgânismului” în Bizanț, Georgios Gemistos Plethon; Părintele Vasile Gordon discută problema predicii laicilor în Biserică; Părintele arhidiacon Ioan Caraza pornește de la teologia icoanei pentru a proba că, începând de la 1429, Biblia ilustrată a avut un loc bine precizat în spațiul ortodox; Părintele Adrian Gabor furnizează lista completă a doctorilor în teologie istorică îndrumați de profesori ai Facultății de Teologie din București.

Ultimul capitol al volumului, „Civilizație și spiritualitate”, este la fel de divers ca cel anterior. Cele 15 studii vorbesc despre civilizația rurală românească (academician Ștefan Ștefănescu), dar și despre „Colectiile de artă religioasă a Mănăstirii Căldărușani” (Pr. Florin Șerbănescu). Părintele Ion Vicovan studiază „Câteva aspecte din istoria capelei Mihail Sturdza din Baden-Baden”, insistând pe schimbul de scrisori pe care principele Mihail Sturdza și Mitropolitul Moldovei Iosif Naniescu îl au în august-octombrie

1882, prin care primul propune, iar mitropolitul acceptă ca Mitropolia Moldovei să preia în jurisdicție capela ortodoxă de la Baden-Baden. Părintele Mircea Păcurariu este prezent în volumul omagial printr-o cercetare asupra „contribuțiilor ardeleni la dezvoltarea învățământului teologic în Țara Românească în prima jumătate a secolului al XIX-lea”. Părintele Mihai Săsăujan aduce precizări privitoare la două personalități ardeleni, Dr. Gheorghe Ciuhandu și Dr. Nicolae Popovici. Părintele Nicolae Hurjui descoperă „Chipul demnității în suferință: Episcopul Grigore Leu”, studiu pe care îl încheie cu speranța ca ipoteza probabilă a otrăvirii episcopului Grigore Leu să fie clarificată prin deshumare și analiză biochimică. Ultimul articol, semnat de Pr. Mihail Spătăreanu, ne aduce și o surpriză: publicarea în facsimil a celor 20 de pagini de *Testament al Smeritului Patriarh Justinian al României*, redactat de marele ierarh cu un an înainte de mutarea la cele veșnice. Volumul omagial *Studia Historica et Theologica* se încheie cu lista autorilor studiilor publicate aici, titlul academic complet și adresa fiecărui semnat.

Diacon Nicolae DIMA

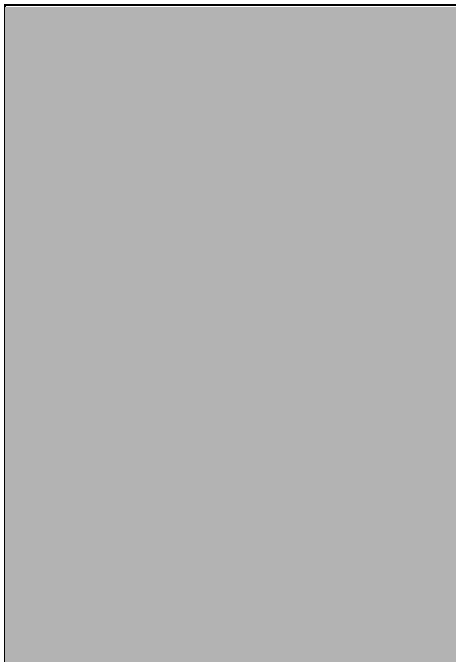
Pr. Gheorghe Popa, **Introducere în Teologia Morală – Principii și concepte generale**, Ed. TRINITAS, 2003, 234 p.

O apariție importantă în 2003 la Editura TRINITAS a fost cartea Părintelui Profesor Gheorghe Popa, *Introducere în Teologia Morală – Principii și concepte generale*. Lucrarea, de o condiție grafică deosebită, având pe copertă

imaginea unei mănăstiri din complexul Meteorelor, sugerează dimensiunea ascetică și verticală a moralității întemeiate de Hristos, Care asumă și transfigurează firea umană, înălțându-o spre lumină și spre Cer.

Ca un pridvor al înțelegerii, o *Prolegomena* deschide calea lucrării, în care principalele noțiuni ale temei sunt interpretate împreună cu definițiile de rigoare. Dincolo de cazuistica metodologică necesară unei bune rânduieli a textului, suntem avertizați de faptul că *Teologia morală este o funcție slujitoare a Bisericii lui Hristos* în care prezenta scripturistică ori patristică, apoftegmele filocalice ori aserțiunile filosofice, fac din lucrare un organism viu, întemeiat pe evidența faptului că „între Biserică și Hristos nu există nici un interval spațial sau temporal”. De asemenea, identitatea specifică a disciplinei este completată cu o evaluare a eticii creștine în contextul societății și al culturii veacului, elaborându-se punțile de legătură, dar și diferența specifică a fiecăruia. Într-un eon în care diversitatea se consumă prin corespondențe, iar fuziunile de idei amenință chiar specificul intim al culturii, mărturia Teologiei Morale – mai ales în contextul universitar actual – este una a întrupării Fiului lui Dumnezeu în lume ca fundament unic al oricărei moralități. În această perspectivă, Teologia – afirmă autorul – trebuie să se întrupeze în realitatea psiho-socială actuală și să-i hrănească în libertate idealurile, păstrându-și fidelitatea față de Hristos, dar interacționând critic și responsabil la provocările timpului. Deși consanguine *in principio* cu *Teologia Morală*, științele seculare nu se pot confunda ori cufunda în teologie, nici nu pot prelua din mers obiectivele ei. Atunci când încearcă să se substituie Ortodoxiei și mai ales Ortopraxiei, științele își ratează în mod esențial vocația și devin copii absurde ale religiozității, supuse modelor de orice fel ale societății. Relațiile dintre Teologia Etică și Sociologie, Psihanaliză, Științele naturii, Biologie, Ethologie ori Sistemă sunt în măsură să arate acea diferență esențială de abordare și de sens dintre acestea.

Autorul ne conduce apoi pe calea firească a oricărei Teologii și anume pe aceea a antropologiei teologice. *Viziunea teologică despre Om*, chip al Sfintei Treimi, primește consistență și evidență din

înomenirea Cuvântului lui Dumnezeu. Analize etimologice și exegeze scripturistice vin să arunce o lumină asupra acestei realități. Și ca o continuare legitimă, *vocația morală* a omului, ca „dar” al lui Dumnezeu pentru om, deschide cheia adevăratei înțelegeri a ființei umane care este ființă doxologică (*homo liturgicus*) și pascală, creatură și Împărat al făpturii, icoană în har a Treimii Celei veșnice și iubitoare.

Capitolul al doilea ne vorbește despre *Ordinea morală*, cu implicațiile sale în plan teologic sau al istoriei ideilor. În epoca actuală, universul nu mai e privit doar ca un mecanism – de tipul celui imaginat de Voltaire – ci ca un organism viu, cu interacțiuni specifice, cu corespondențe nebanuite de sens și de vocație,

dar mai ales adăpostind o taină plină de lumină, aceea a unirii omului cu Creatorul său. Astfel chiar unii mari cercetători occidentali descoperă plini de uimire subtilitatea de sens a universului, delicatetea sa esențială și consistența sa luminoasă. Temeiurile ordinii morale creștine sunt temeuri ale acestei uniri de negrăit între om și Dumnezeu: temeiul ontologic-trinitar, cel hristologic-uman și cel pnevmatic-ecclesial. Aceasta înseamnă că și finalitatea ființei umane și a universului stă în unirea cu Sfânta Treime: Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt.

Parcurgem apoi capitolul al treilea, *Legea morală*, cu toate aspectele respectării ei și cu dezvoltarea ei diacronică spre Hristos Care este Centrul și Ținta umanității și a istoriei. Sunt arătate diferențele dintre legea morală și sfatul moral, dar și precizarea că legea și sfatul se raportează la suflet și la libertatea dăruirii, la vocație și la educație, și deci nu pot deveni niciodată instrumente ale justificării proprii înaintea lui Dumnezeu.

Legea pozitivă dumnezeiască (capitolul IV) cuprinde interpretarea *Decalogului* care este o sinteză a legii morale pozitive a Primului Testament și a *Fericirilor* – sinteză a Legii morale pozitive a celui de-al doilea Testament. Relația de continuitate dintre Decalog și Fericiri, și superioritatea acestora din urmă arată planul dumnezeiesc al lumii și rațiunile veșnice după care lumea a fost creată de Dumnezeu. „Evoluția interioară” a umanității până când Adevărul S-a manifestat ca Persoană divino-umană este una având drept țintă îndumnezeirea omului în unire cu Creatorul. Legea morală este pedagogia dumnezeiască progresivă spre unirea cu Hristos Cel iubit, atunci când El va fi „totul într-o dată”.

Aprofundând subiectul, autorul lucrării dezbate problematica „principiului subiectiv al ordinii morale” și anume a *Conștiinței morale* (capitolul VI). Dife-

rența dintre conștiința psihologică (V, 1) și cea moral-religioasă (V, 2 și V, 3) vine să pună în lumină unicitatea ființei umane și mai ales ireductibilitatea ei la „psihologic”. Urmează o analiză critică a originii conștiinței morale cu toate teoriile care privesc originea conștiinței morale.

Capitolul VI tratează despre „Libertatea voinței”, despre actul voluntar, act și acțiune etc. Citim despre „libertate și responsabilitate morală” (capitolul VII) și despre *virtute* care e împlinirea libertății morale (capitolul VIII). Toată diversitatea virtuților reflectând universul de sensuri ale firii umane vedește deopotrivă și vocația omului de Împărat al firii create, chemat să asume întru sine lumea, să o transfigureze și s-o înalțe spre Dumnezeu. La cealaltă extremă a ființei este analizat „păcatul” (capitolul IX) ca perversiune și îmbolnăvire a persoanei, ca „eșec al libertății și responsabilității morale”. Toată cazuistica păcatului și a morții, dezvoltarea în istorie de la Adam până la Parousie este prezentată metodologic vorbindu-ni-se și despre puterea Sfințelor Taine ale Bisericii lui Hristos ca „doctorii ale nemuririi” (Sf. Ignatie al Antiohiei numește în secolul II Sf. Euharistie *farmakon athanasias*). În chip logic, calea de vindecare a păcatului – *Pocăința* (capitolul X) vine să încununeze această lucrare de anvergură în istoria eticii creștine românești.

Dincolo de valoarea universitară a operei (pentru studenții Facultății de Teologie Ortodoxă și nu numai), lucrarea Părintelui Profesor Ghe. Popa este o prezentă remarcabilă în universul teologiei contemporane. Trăim o lume în care moralitatea se absoarbe lent într-o așa-zisă „etică de grup”, golită de sens, ritualizată la maximum și răspunzând delirului tehnologic al vremii. Mai mult decât atât, însăși esența firii umane este pusă sub semnul întrebării de către o etică necreștină pentru care progresul științific

este sinonim cu clonarea, bio-selecția ori euthanasia. Diluarea etică modernă se accentuează pe măsură ce orice demers uman e catalogat „politically corect” ori nu.

De cealaltă parte, spiritul religios profund al umanității este atacat de simulacre extremiste de religiozitate. Creștinătatea cunoaște în mod tragic proliferarea *sectelor* care au ca unic fundament doctrinar existența ca minoritate și disciplina. Moralitatea devine moralism, iar acesta absoarbe trăirea religioasă, „simțirea” de Dumnezeu. Sectele care promovează această robie a sinelui sunt poate răspunsul extrem, dar la fel de patologic la haosul etic al lumii contemporane.

În acest context Biserica este chemată să afirme răspicat că Hristos, Împăratul veacurilor și Dumnezeu-Omul este Adevărul desăvârșit iar viața, moartea și Învierea Lui sunt criteriile supreme de elaborare a oricărei moralități adevărate ca pedagogie spre veșnicia personală. Butada

care circula în mediile culturale ale veacului al XIX-lea în Transilvania: „Disciplina e cea mai înțeleaptă măsură a libertății” nu este adevărată decât în măsura în care viața umană este raportată permanent la Hristos, Calea, Adevărul și Viața lumii. El este Libertatea și sensul oricărei vieți umane.

Lucrarea Părintelui Popa este în măsură să opereze în chip esențial acea delimitare dintre etica seculară a cetății, un cod al manierelor elegante fără aplicabilitate practică și fundament ontologic și teologia morală a Bisericii care este viața ortopraxiei eclesiale. Pe lângă această delimitare, cartea făurește și anumite punți certe între cercetarea teologică și cea neteologică, dar mai ales oferă un punct de sprijin legăturilor firești și necesare dintre cultură și credința în Hristos.

Drd. Ioan Valentin ISTRATI